

- 2.
- 4.
- 6.
- 8.
- 10.

- 17.

**ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ ПОНЯТТЯ
«ПРАВОВА СИСТЕМА»
THE USAGE OF SYSTEMIC APPROACH IN THE DEFINITION
OF NOTION OF –LEGAL SYSTEM»**

Циганюк Ю.В.,
*адвокат, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних
та правових дисциплін Інституту інтелектуальної власності
Національного університету «Одеська юридична академія»*

У статті розглянуто юридичну дефініцію правової системи через призму системного підходу. Проаналізовані підходи різних вчених відносно визначення поняття «правова система» та філософського розуміння системи. Автором акцентовано увагу на використанні філософії для розуміння явищ правової дійсності.

Ключові слова: система, системний підхід, правова система, складові елементи, динаміка, взаємозв'язки.

В статье рассмотрена юридическая дефиниция правовой системы с точки зрения системного подхода. Проанализированы подходы различных ученых относительно определения правовой системы и философского понимания системы. Автором акцентировано внимание на использовании философии для понимания явлений правовой действительности.

Ключевые слова: система, системный подход, правовая система, составные элементы, динамика, взаимосвязи.

The article deals with the legal definition of "legal system" through the prism of a systematic approach. Various approaches of scholars on the definition of "legal system" and philosophical understanding of the "system" examined. The author focuses on the use of philosophy to understand the effects of legal validity.

Key words: system, system approach, the legal system, components, dynamics, relationships.

Постановка проблеми. Наукові юридичні дослідження неможливо проводити без детального аналізу юридичних понять та категорій. Їх тлумачення, у першу чергу, має відбуватись із використанням теоретичних філософських та прикладних правових підходів. Тому будь-який науковий аналіз правового поняття становить цінність для науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття правової системи досліджувалось теоретиками права в Україні та закордоном неодноразово. Це О.Ф. Скакун, Л.А. Луць, М.Г. Хаустова, О.М. Садовська, Н.М. Оніщенко, К.П. Вовраженцева, М.І. Мірошниченко, Т.О. Шкляр, О.О. Хоменко, Л.Б. Тіунова та багато інших науковців, котрі здійснили значний внесок у розвиток

науки про правові системи. Втім, детального філософського аналізу поняття «правова система» з акцентом на «система» сьогодні немає. Саме він є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Будь-яке явище реальності не функціонує у вакуумі та не є окремим у своєму розумінні, а постійно взаємодіє з іншими собі подібними явищами чи абсолютно іншими явищами. Сутність їх взаємозв'язків обумовлюється їхніми функціональними потребами, що передбачені як сама необхідність існування кожного з елементів (явищ), що, відповідно, створює на основі цих взаємозв'язків систему відносно відокремлених і в той же час функціонально поєднаних явищ.

Пізнання системи як складного організму зумовлює дедуктивний та індуктивний аналізи, глибоке дослід-

дження сутності кожного з елементів, знаходження пояснень щодо обґрунтованості існування, їх необхідності, стабільності та перспективи взаємозв'язків між складовими елементами системи та складових елементів зокрема. Не виключенням є юридичні дослідження, пізнання явищ правової дійсності, що за своєю структурою є складними та потребують ґрунтового аналізу.

На думку автора, системних явищ у правознавстві є значна кількість, якщо, власне, не всі. Практично всі явища правової реальності, а також утопічні необхідно розглядати через призму системно-структурного аналізу, досліджуючи їх у взаємозв'язку та динаміці.

Окрему увагу хотілося би приділити тим правовим явищам, котрі у своєму понятійно-категорійному апараті містять «систему» як складовий елемент дефініції, встановити тотожність розуміння поняття «система» в юридичних категоріях.

Такими поняттями є права система, система права, судова система, система судочинства, система прав людини, система законодавства, система державних органів, система покарань, система принципів, систематизація законодавства, система пільг тощо.

За допомогою положень юриспруденції та загальної теорії систем спробуємо знайти особливості використання системного підходу в юриспруденції.

Отже, поняття «система» не має, на думку деяких вчених, і не може мати вичерпного та однозначного визначення. Це пов'язано з первинністю, аксіоматичним характером поняття, оскільки поняття «системність» досить часто носить суб'єктивний характер та оцінюється через інші поняття, які також є первинними [1, с. 5]. Цю думку поділяє також А.Ю. Цофнас [2, с. 5]. Утім, спробуємо визначити особливості системних категорій у правознавстві, досліджуючи розуміння поняття «система».

Система – з грецького *συστήμα* – ціле, що складене з частин. В іншому розумінні – порядок, визначений правильним розташуванням частин та їх взаємозв'язків [3, с. 3].

Система (штучна) є засобом досягнення мети [4, с. 10].

На думку А.Ю. Цофнаса, необхідно розуміти поняття «система» у двох аспектах: атрибутивному та реляційному. Відповідно до атрибутивного визначення система є довільним явищем, коли які-небудь її відносини задовольняють певні властивості.

Реляційне визначення подає систему як довільне явище, будь-які властивості якого задовольняють певні відносини [2, с. 53].

На думку В.С. Соловйова, під системою розуміють сукупність функціонально взаємопов'язаних елементів (об'єктів), що є єдиним масивом або володіє властивостями цілісності (єдиного цілого) [5, с. 45].

А.І. Уємов вважає, що найбільш детально та бездоганно поняття системи визначено в праці В.Н. Садовського, відповідно до якого «система – складна єдність, що сформована багатьма, як правило, різними факторами та володіє загальним планом або ж служить задля досягнення загальної мети» [6, с. 103; 7, с. 93-99].

Там же знаходимо, що «система – збір чи поєднання об'єктів, об'єднаних регулярною взаємодією чи взаємозаміною» [6, с. 104].

У праці П.К. Анохіна «Ідеї і факти в розробці теорії функціональних систем» знаходимо, що система створюється лише в тому випадку, якщо є деякий системоутворюючий фактор, який неорганізовану, хаотичну множинність взаємодіючих компонентів перетворює на рівень системи, тобто в упорядковану множинність [8]. На його думку, термін «система» використовується там, де йде мова про щось зібране разом, упорядковане, організоване, але, як правило, не згадується критерій, за яким компоненти зібрані, організовані, упорядковані [9, с. 17-59].

У загальнодоступному джерелі «Вікіпедія» та Тлумачному словнику по системній та програмній інженерії знаходимо, що в повсякденному житті термін «система» може вживатись у різних значеннях, зокрема:

- теорія, наприклад, філософська система Платона;
- класифікація, наприклад, Періодична система хімічних елементів Д.І. Менделєєва;
- закінчений метод практичної діяльності, наприклад, система Станіславського;
- спосіб організації розумової діяльності, наприклад, система числення;
- сукупність об'єктів природи, наприклад, Сонячна система;
- деякі особливості структурних елементів суспільства, наприклад, політична система, економічна система і т. п.;
- сукупність встановлених норм життя та правил поведінки, наприклад, законодавча система чи система моральних цінностей [10].

Зрозумілим є те, що спільним для зазначеного вище є підхід цілісності системи та взаємодія складових елементів.

Спробуємо розглянути юридичні поняття та категорії, що містять поняття «системи», розпочинаючи дослідження з найуживанішого. На основі цього спробуємо встановити спільне при використанні системного підходу до окремих явищ правової дійсності.

Свій аналіз у цій статті спрямуємо на те, що найбільш вживаним та звичним словосполученням є «права система». На сьогодні всі наукові дослідження в юриспруденції спрямовані на трансформацію (удосконалення) правової системи України, вивчення перспективного досвіду правових систем сучасності.

Під правовою системою (у широкому змісті) розуміється обумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних і погоджених спеціальних і загальних правових засобів, постійно діючих унаслідок відтворення і використання людьми та їх організаціями (у тому числі державою) як суб'єктами цієї системи для досягнення приватних і публічних цілей [11, с. 7].

М.Г. Хаустова визначає правову систему як цілісний і структурований комплекс правових явищ, що функціонує для врегулювання суспільних відносин, досягнення певного соціально значимого результату [12, с. 8].

Правова система, на думку О.М. Садовської, є полісистемним комплексом внутрішньо погоджених, взаємозалежних, соціально однорідних правових явищ, що відносяться до нормативного, інституціонального, ідеологічного рівня правової дійсності, за допомогою яких виявляється регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на соціальні відносини з метою гармонічного розвитку суспільства [13, с. 7].

Н.М. Оніщенко визначає, що права система – це об'єктивне, історично закономірне явище, яке включає взаємопов'язані, взаємозумовлені та взаємодіючі компоненти: право, законодавство, що втілює його, юридичні установи, юридичну практику, механізм правового регулювання, суб'єктивні права та обов'язки, правову дійсність та правовідносини, правосвідомість і культуру, правову ідеологію, законність і правопорядок, юридичну відповідальність та ін. [14, с. 20].

Як зазначає К.П. Вовраженцева, узагальнюючи різні точки зору, права система є глобальним поняттям, що являє собою сукупність існуючих взаємопов'язаних, взаємозалежних правових явищ, таких як: право, законодавство, правові принципи, правові установи, судова та інша юридична практика, механізм правового регулювання, правореалізаційний процес, права, сво-

боди та обов'язки громадян, правова діяльність, система сформованих у суспільстві правовідносин, правова ідеологія, законність і правопорядок, правосвідомість тощо [15, с. 12].

Звичайно, наведений перелік дефініцій не є повним та вичерпним, оскільки принаймні в кожному існуючому підручнику з курсу «Теорія держави і права», «Порівняльне правознавство» ми знайдемо авторські визначення зазначеного поняття. Однак для автора, передусім, цікавим є встановлення ознак використання системного підходу при поясненні правових явищ, що у своїй дефініції містять поняття «система».

З огляду на зазначене є два аспекти в аналізі правової системи як системного явища: необхідно виділити правову систему як системний об'єкт, відділити її від інших правових явищ (однак одразу виникають запитання: чи є інше суміжне системне або ж несистемне явище правової дійсності настільки ж глобальне, як правова система? чи правова система є «вершиною» явищ правової дійсності? чи можна таке явище як «правова система» відділити від інших явищ правового буття?)

Так, з огляду на викладене зрозумілим є те, що, поперше, у всіх визначеннях правова система є цілісним явищем, що складається з визначеного переліку елементів. Окрім того, вона чітко визначена своїми межами. Межею правової системи є всі її елементи.

По-друге, елементи системи не є функціонуючими довільно, а визначені функціонально послідовністю.

По-третє, елементи правової системи виконують соціально важливу функцію, яка і визначає необхідність її існування. У той же час існують функції кожного з елементів правової системи та окрема функція правової системи зокрема.

Окремо слід визначити єдність внутрішніх складових системи та зовнішньої системи (це ми можемо простежити як на рівні національних правових систем, так і на рівні правових сімей сучасності).

Правова система набуває нових властивостей, що притаманні саме їй, а не будь-якому з її компонентів. Відбувається «порушення» законів математики: властивості системи не є сумою властивостей кожної з її елементів. У цьому проявляється синергічність.

Не є виключенням і розуміння того, що правова система як явище соціального буття та один з елементів соціальної системи має власні закони розвитку як цілого, так і окремих елементів (компонентів) системи; таким чином, складові правової системи можна охарактеризувати як полікомпоненти, тобто як ті, в яких є багато властивостей, багато елементів, багато відносин).

Тенденції розвитку правової системи кожної з країн можна встановити, лише використовуючи історичний, а також політичний підходи тлумачення правових явищ, однак прогрес чи регрес у правовій системі є динамікою та вказує на функціонування та роль системи серед ін-

ших явищ правової дійсності, що вказує на динамічну систему, ту, яка піддається змінам у часі.

Заслугує на увагу і те, що однозначно правова система є тим явищем, що входить до поняття суспільства як системи, водночас включає всі менші за «масштабами» системи (наприклад, механізм правового регулювання, система прав і свобод людини, система права, система законодавства тощо), а відтак, є інтегральною в аспекті теорії держави і права. Звичайно, ці системи є штучними, однак прихильники природно-правової теорії права однозначно можуть зазначити про хибність цієї думки, але назвати правову систему «живою» у прямому розумінні цього слова не можна. З іншого боку, правова система є відлунням реальності та буття і засновується на нормах та цінностях, що творять культуру.

Удосконалюючись, правова система, як і соціальні системи, використовує досягнення науки і техніки, поступово стає техногенною, збільшує здатність до накопичення та передачі знань, є стійкою.

Як стійкість, так і здатність до адаптації в конкретних історико-політичних умовах дають можливість виникнення та аналізу таких явищ, як національна правова система та глобалізація правових систем сучасності. Це призводить до явища організованості, при якому зміна змісту складового елемента системи дозволяє змінити матерію інших елементів та системи зокрема і таким чином удосконалювати свою організаційну структуру.

Окрім того, правова система кожної з держав (мова йде про національні правові системи) має просторово-часове обмеження, залежність та відсутність постійно триваючої стійкості, що вказує на амплітуду розвитку та функціонування як елемента соціальної системи.

Варто також зазначити, що сама по собі правова система є детермінованим явищем, «поведінку» якої можна повністю пояснити та передбачити на основі існуючої інформації.

Окремим актуальним аспектом аналізу системного підходу в понятті «правова система» є визначення її ступеня організованості. Враховуючи історичний досвід, перебіг розвитку та види правових систем, зазначимо, що вони можуть бути як добре організовані, так і такі, що розвиваються (самоорганізовані). Вважаємо, що погано організованих (дивізних) правових систем немає.

Правова система діє за законом Ешбі, вона може змінюватись у відповідь на подразник, різновиди подразників спричиняють різновиди можливих варіантів поведінки системи.

Висновки. Розуміння сутності поняття «правова система», враховуючи як зазначені раніше позиції, так і спробу автора коротко її проаналізувати з використанням теорії систем, є нічим іншим, як спробою встановлення змісту існуючого соціально-правового явища за рахунок пізнавальних здібностей науковців, кожен з яких у системному явищі правової системи відобразив власні наукові інтереси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веревкин А.П., Кирюшин О.В. Теория систем: Учебное пособие. – Уфа: Издательство, УГТНТУ, 2003. – 100 с.
2. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания. – Одесса: Астропринт, 1999. – 308 с.
3. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ: Учебное пособие. – К., МАУП. – 2003. – 368 с.
4. Гулякина Н.А. Общая теория систем. – Минск, Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектронники, 2007. – 208 с.
5. Соловьев В.С. Теория социальных систем: Монография в 3-х томах. Том 1. Теория организации социальных систем. – Новосибирск, 2005. – 480 с.
6. Уемов А.И. Системный подход и общая теория систем. – М., «Мысль», 1978. – 272 с.
7. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. – М., 1974. – 280 с.
8. Анохин П.К. Идеи и факты в разработке функциональных систем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.galactic.org.ua/Prostranstv/anoxin-8.htm> – Назва з екрана. Відвідано 27.11.2012 р.
9. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. – М.: Медицина, 1975. – с. 17-59.
10. Система [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/Система>. – Назва з екрана. Відвідано 13.11.2012 р.; Батоврин В.К. Толковый словарь по системной и программной инженерии. – М.: ДМК Пресс. – 2012 г. – 280 с.
11. Скаун О.Ф. Правова система України на правовій карті світу. Доповідь № 1. – Харків: «Еспада», 2004. – 96 с.
12. Хаустова М.Г. Національна правова система за умови розбудови правової демократичної державності в Україні: Автореф. ... дис. канд. юр. наук – Харків: Національна юридична академія України ім. Я. Мудрого, 2005. – 19 с.

13. Садовська О.М. Правова система Італії: загально-теоретична характеристика основних елементів: Автореф.... дис. канд. юр. наук – МВС України, Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2001 – 20 с.
14. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: Автореф.... доктора юр. наук – Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. Корецького. – Київ, 2002 – 26 с.
15. Вовраженцева К.П. Правові системи України та Республіки Білорусь: сучасні процеси правового розвитку: Автореф...канд. юр. н. – Національна академія наук України, Інститут держави і права ім. Корецького., – К., 2008. – 18 с.